

षष्ठः पाठः

क्रीडाम वयं श्लोकान्त्याक्षरीम्

0772CH06

सखि दीपिके!
वयम् अधुना क्रीडितुम्
अभिलषामः।

अरे भारति! बहिः
वृष्टिः अस्ति, कथं
क्रीडामः?

वृष्टिः अस्तु नाम। इच्छा अस्ति
चेत् क्रीडामः। बहिर्गमनस्य आवश्यकता एव
नास्ति। एषा नूतना क्रीडा अस्ति भोः!
'अन्त्याक्षरी क्रीडा' इति।

किम् अन्त्याक्षरी
क्रीडा? अहमपि
क्रीडामि।

अवश्यम्।
आगच्छन्तु। वयं सर्वे
क्रीडामः।

सखि! तर्हि
क्रीडायाः नियमान्
सूचयतु।

वयं गणद्वयं रचयामः।

प्रथमगणस्य नाम — 'ज्ञानमाला' एवं च द्वितीयगणस्य
नाम — 'रत्नमाला'। आदौ प्रथमगणस्य सदस्यः एकं पद्यं
गायति। तस्य पद्यस्य अन्तिमेन व्यञ्जनवर्णेन द्वितीयगणस्य
सदस्यः सदस्या वा अन्यं श्लोकं गायति,
एवं क्रमशः क्रीडा प्रचलति।

अहो! महान् आनन्दः भविष्यति,
तर्हि क्रीडामः। आदौ ज्ञानमालागणः 'र' इति अक्षरात्
पद्यं गायति ततः रत्नमालागणः वदति।

ज्ञानमालागणः	रत्नमालागणः
१. रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः । विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥१॥ (क)	१. काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥ २ ॥ (व)
२. विद्या विवादाय धनं मदाय, शक्तिः परेषां परिपीडनाय । खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्, ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥ ३ ॥ (य)	२. येषां न विद्या न तपो न दानं, ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः । ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः, मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ४ ॥ (त)
३. तदा वृत्तिश्च कीर्तिश्च लक्ष्मीर्वाणी यशस्विनी । तत्त्वज्ञानं परा शान्तिर्यदा विद्या भवेत्तव ॥५॥ (व)	३. विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं, विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः । विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता, विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥ ६ ॥ (श)
४. शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतलङ्घनम् । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः शनैः ॥७॥ (न)	४. न विद्यया विना सौख्यं नराणां जायते ध्रुवम् । अतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो विद्याभ्यासं समाचरेत् ॥८॥ (त)
५. ताराणां भूषणं चन्द्रः लतानां भूषणं सुमम् । पृथिव्याः भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥९॥(ण/न)	५. न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि । व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥ १० ॥ (न)

रूपयौवनसम्पन्ना विशालकुलसम्भवाः ।

विद्याहीना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥१॥

पदच्छेदः – रूप-यौवन-सम्पन्नाः विशाल-कुल-सम्भवाः विद्या-हीनाः न शोभन्ते निर्गन्धाः इव किंशुकाः ।

अन्वयः – रूपयौवनसम्पन्नाः विशालकुलसम्भवाः (परन्तु) विद्याहीनाः (जनाः) निर्गन्धाः किंशुकाः इव न शोभन्ते ।

भावार्थः – येषां सुन्दरं रूपम् अस्ति, यौवनम् अस्ति, उत्तमे कुले जन्म अपि प्राप्तम्, किन्तु ते यदि विद्यायाः अर्जनं न कुर्वन्ति तर्हि तेषां शोभा न भवति । यथा पुष्पिताः पलाशवृक्षाः दर्शने अतीव सुन्दराः सन्ति, किन्तु तेषु सुगन्धः न भवति । जनाः तेषाम् उपयोगं न कुर्वन्ति । अतः रूपस्य यौवनस्य उच्चकुलस्य च अपेक्षया विद्या एव श्रेष्ठा ।

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥२॥

पदच्छेदः – काव्य-शास्त्र-विनोदेन कालः गच्छति
धीमताम् व्यसनेन च मूर्खाणाम् निद्रया कलहेन वा ।

अन्वयः – धीमतां कालः काव्यशास्त्रविनोदेन मूर्खाणां च
(कालः) व्यसनेन निद्रया कलहेन वा गच्छति ।

भावार्थः – बुद्धिमन्तः जनाः काव्यानां शास्त्राणां
च अनुशीलनेन समयस्य सदुपयोगं कुर्वन्ति, परन्तु
मूर्खजनाः शयनं कृत्वा, परस्परं कलहं कृत्वा अथवा
दुर्व्यसनेन अमूल्यसमयस्य दुरुपयोगं कुर्वन्ति, अतः वयं नित्यं
विद्याभ्यासेन पठनेन लेखनेन वा समयस्य सदुपयोगं कुर्मः ।

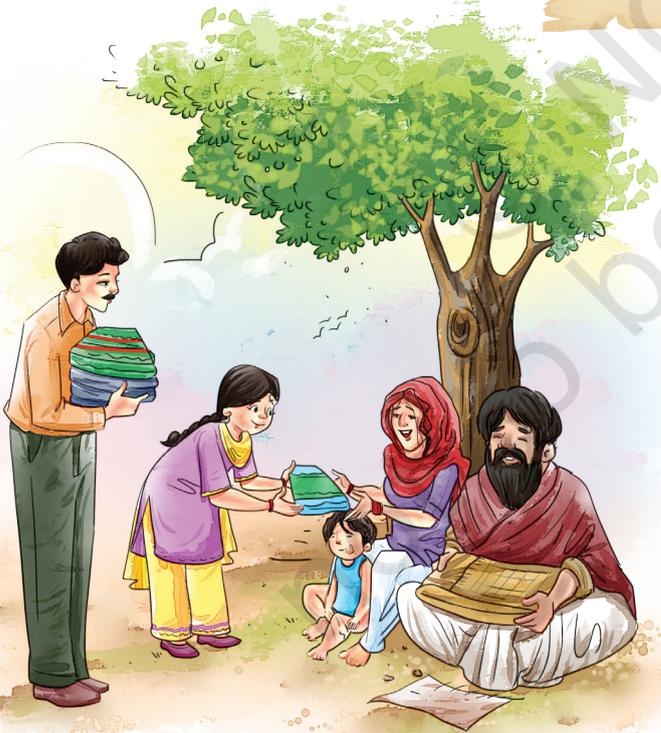
विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय ।

खलस्य साधोर्विपरीतमेतत् ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥३॥

पदच्छेदः – विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषाम्
परिपीडनाय खलस्य साधोः विपरीतम् एतत् ज्ञानाय
दानाय च रक्षणाय ।

अन्वयः – खलस्य विद्या विवादाय, धनं मदाय, शक्तिः
परेषां परिपीडनाय (च भवति) । (परं) साधोः एतद्-विपरीतं
(विद्या) ज्ञानाय (धनं) दानाय (शक्तिः) रक्षणाय च
(भवति) ।

भावार्थः – दुष्टः जनः विद्यायाः उपयोगं कलहार्थं
करोति । धनस्य उपयोगम् अहङ्कारार्थं करोति । सामर्थ्यस्य
उपयोगम् अन्येषां पीडनार्थं च करोति, किन्तु सज्जनस्य
स्वभावः एतस्य विपरीतः भवति । सः विद्यायाः उपयोगम्
अन्येषां ज्ञानवर्धनार्थं करोति । धनस्य उपयोगं दानार्थं
करोति । सामर्थ्यस्य उपयोगं दुर्बलानां रक्षणार्थं च करोति ।

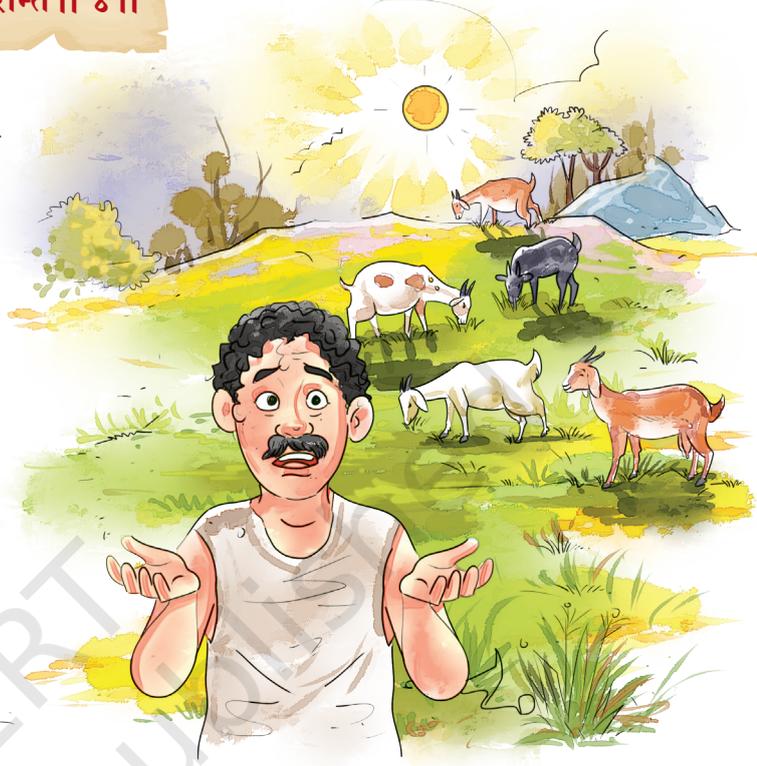

येषां न विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मर्त्यलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ ४ ॥

पदच्छेदः – येषाम् न विद्या न तपः न दानम् ज्ञानम्
न शीलम् न गुणः न धर्मः ते मर्त्य-लोके भुवि
भार-भूताः मनुष्य-रूपेण मृगाः चरन्ति ।

अन्वयः – येषां (जनानां) विद्या न, तपः न, दानं न,
ज्ञानं न, शीलं न, गुणः न, धर्मः (अपि) न (अस्ति), ते
मर्त्यलोके भुवि भारभूताः मृगाः मनुष्यरूपेण चरन्ति ।

भावार्थः – ये जनाः विद्यां न अर्जयन्ति, कठिनव्रतं
न आचरन्ति, दानं न कुर्वन्ति, ज्ञानं न अर्जयन्ति,
उत्तमचरित्रवन्तः न भवन्ति, गुणवन्तः न सन्ति, धर्माचरणं
न कुर्वन्ति, ते अस्यां भूमौ भारभूताः सन्तः पशवः इव
इतस्ततः भ्रमन्ति ।

तदा वृत्तिश्च कीर्तिश्च लक्ष्मीर्वाणी यशस्विनी ।
तत्त्वज्ञानं परा शान्तिर्यदा विद्या भवेत्तव ॥ ५ ॥

पदच्छेदः – तदा वृत्तिः च कीर्तिः च लक्ष्मीः
वाणी यशस्विनी तत्त्वज्ञानम् परा शान्तिः यदा
विद्या भवेत् तव ।

अन्वयः – यदा विद्या भवेत्, तदा तव वृत्तिः, कीर्तिः,
लक्ष्मीः, यशस्विनी वाणी, तत्त्वज्ञानं, परा शान्तिः
च (भवेत्) ।

भावार्थः – यदि त्वं विद्याम् अर्जयसि तर्हि त्वम्
उद्योगं, यशः, धनं, कीर्तिप्रदां वाणीं, वास्तविकं ज्ञानम्
उत्तमां शान्तिं च प्राप्नोषि, अतः निरन्तरं विद्यार्जनं
करणीयम् ।

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रच्छन्नगुप्तं धनं
विद्या भोगकरी यशःसुखकरी विद्या गुरूणां गुरुः ।
विद्या बन्धुजनो विदेशगमने विद्या परा देवता
विद्या राजसु पूज्यते न हि धनं विद्याविहीनः पशुः ॥६॥

पदच्छेदः – विद्या नाम नरस्य रूपम् अधिकम् प्रच्छन्न-गुप्तं धनम् विद्या भोगकरी यशः-सुखकरी विद्या गुरूणाम् गुरुः विद्या बन्धु-जनः विदेश-गमने विद्या परा देवता विद्या राजसु पूज्यते न हि धनम् विद्या-विहीनः पशुः ।

अन्वयः – विद्या नाम नरस्य अधिकं रूपं प्रच्छन्नगुप्तं धनं (च अस्ति) । विद्या भोगकरी यशःसुखकरी (च अस्ति) । विद्या गुरूणां गुरुः (अस्ति) । विद्या विदेशगमने बन्धुजनः (भवति) । विद्या परा देवता (अस्ति) । विद्या राजसु पूज्यते, धनं न हि (पूज्यते) । विद्याविहीनः (जनः) पशुः (भवति) ।

भावार्थः – विद्या मनुष्यस्य श्रेष्ठं सौन्दर्यम् अस्ति, अदृश्यं गुप्तं च धनम् अस्ति । विद्या आनन्दं जनयति, कीर्तिं वर्धयति, सुखं च प्रददाति । विद्या गुरूणां गुरुः अस्ति । विदेशयात्रायां विद्या बन्धुः भवति । विद्या प्रधाना देवता अस्ति । राजसभासु विदुषाम् एव सम्मानः भवति, न तु धनिकस्य, अतः यः विद्याहीनः भवति सः पशुसमानः भवति ।

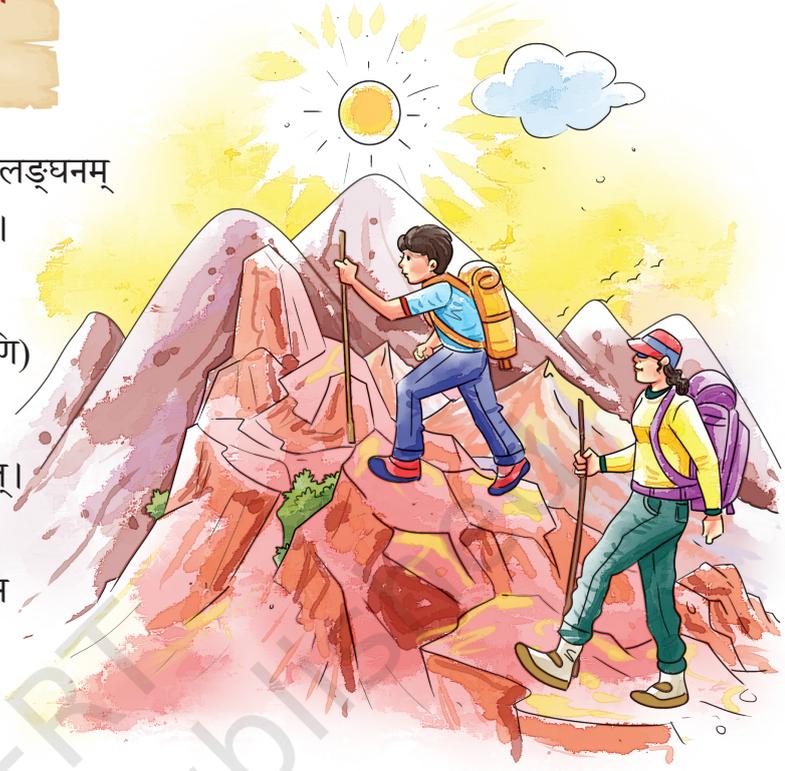

शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वतलङ्घनम्।
शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पञ्चैतानि शनैः शनैः ॥७॥

पदच्छेदः – शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वत-लङ्घनम्
शनैः विद्या शनैः वित्तम् पञ्च एतानि शनैः शनैः।

अन्वयः – पन्थाः शनैः, कन्था शनैः, पर्वतलङ्घनं
शनैः, विद्या शनैः, वित्तं शनैः च एतानि पञ्च (कार्याणि)
शनैः शनैः (करणीयानि)।

भावार्थः – मनुष्यः सर्वदा गमनसमये सावधानं चलेत्।
वस्त्रस्य सीवनं जागरूकतया कुर्यात्। पर्वतस्य उपरि
आरोहणं क्रमेण कुर्यात्। विद्यां धनं च निरन्तरं प्रयत्नेन
अर्जयेत्। एतानि पञ्च कार्याणि शनैः अर्थात्
सोपानक्रमेण एव कुर्यात्।

न विद्यया विना सौख्यं नराणां जायते ध्रुवम्।
अतो धर्मार्थमोक्षेभ्यो विद्याभ्यासं समाचरेत् ॥८॥

पदच्छेदः – न विद्यया विना सौख्यम् नराणाम् जायते
ध्रुवम् अतः धर्म-अर्थ-मोक्षेभ्यः विद्याभ्यासम् समाचरेत्।

अन्वयः – विद्यया विना नराणां ध्रुवं सौख्यं न जायते। अतः
धर्म-अर्थ-मोक्षेभ्यः विद्याभ्यासं समाचरेत्।

भावार्थः – मानवानां कृते विद्यार्जनम् अत्यन्तम् अनिवार्यं
भवति। यदि नराः विद्यार्जनं न कुर्वन्ति तर्हि स्थिरं सुखं न
प्राप्नुवन्ति। अतः धर्मसाधनाय अर्थलाभाय मोक्षं प्राप्तुं च
विद्याभ्यासं कुर्यात्।

ताराणां भूषणं चन्द्रः लतानां भूषणं सुमम् ।

पृथिव्याः भूषणं राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥९॥

पदच्छेदः – ताराणाम् भूषणम् चन्द्रः लतानाम् भूषणम् सुमम्
पृथिव्याः भूषणम् राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ।

अन्वयः – चन्द्रः ताराणां भूषणम् (अस्ति), सुमं लतानां भूषणम्
(अस्ति), राजा पृथिव्याः भूषणम् (अस्ति), (परं) विद्या सर्वस्य
भूषणम् (अस्ति) ।

भावार्थः – तारकाः चन्द्रेण सह शोभन्ते । लताः कुसुमैः सह शोभन्ते ।
राजा पृथिव्याः शोभां वर्धयति । विद्यया सर्वेषां मनुष्याणां शोभा वर्धते ।

न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि ।

व्यये कृते वर्धते एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधानम् ॥१०॥

पदच्छेदः – न चोर-हार्यम् न च राज-हार्यम् न भ्रातृ-भाज्यम्
न च भारकारि व्यये कृते वर्धते एव नित्यम् विद्या-धनम्
सर्व-धन-प्रधानम् ।

अन्वयः – (विद्याधनं) चोरहार्यं न (अस्ति), राजहार्यं न
(अस्ति), भ्रातृभाज्यं न (अस्ति), भारकारि च न (अस्ति),
व्यये कृते (विद्याधनं) नित्यं वर्धते एव, (अतः) विद्याधनं
सर्वधनप्रधानम् (अस्ति) ।

भावार्थः – चोरः धनं चोरयितुं शक्नोति । राजा धनम् अपहर्तुं
शक्नोति । भ्रातृषु धनस्य विभाजनं भवितुम् अर्हति । धनस्य
व्ययेन धनं न्यूनं भवति, किन्तु विद्यारूपं धनं चोरः चोरयितुं न
शक्नोति । राजा तस्य अपहरणं कर्तुं न शक्नोति ।
विद्याधनस्य विभाजनं न भवति । विद्या भारयुक्ता न भवति ।
विद्यायाः वितरणेन विद्याधनम् इतोऽपि वर्धते, अतः सर्वधनेषु
विद्याधनम् एव प्रमुखं धनम् अस्ति ।

वयं शब्दार्थान् जानीमः

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखन्तु
ननु	खलु	है न	Isn't it	
रूपयौवनसम्पन्नाः	सौन्दर्येण यौवनेन च युक्ताः	सौन्दर्य और यौवन से सम्पन्न	Handsome & Youthful	
विशालकुलसम्भवाः	महति परिवारे जाताः	विशिष्ट परिवार में जन्मे हुए	Born in a privileged family	
निर्गन्धाः	गन्धहीनाः	गंधहीन	Without fragrance	
किंशुकाः	पलाशवृक्षाः	ढाक / टेसू का पेड़	Flame of the forest trees	
धीमताम्	बुद्धिमताम्	बुद्धिमान लोगों का	Of Intelligent people	
व्यसनेन	भोगविलासेन	भोग-विलास के द्वारा	By the addiction and bad habits	
मदाय	गर्वाय	अभिमान के लिए	For arrogance	
परिपीडनाय	कष्टदानाय	कष्ट देने के लिए	For troubling	
खलः	दुष्टः	दुर्जन	Wicked	
शीलम्	वृत्तम्	चरित्र	Character	
मर्त्यलोके	पृथिव्याम्	संसार में	In this world	
भुवि	भूमौ	धरती पर	On the earth	
भारभूताः	भारकराः	भार	Burden	
कठिनव्रतम्	दीक्षा / सङ्कल्पपूर्वकं कर्म	कठोर नियम का पालन	Strict observance	
वृत्तिः	उद्योगः	आजीविका	Occupation	
लक्ष्मीः	सम्पत्	सम्पत्ति	Wealth	
यशस्विनी	कीर्तियुक्ता	कीर्ति से युक्त	Endowed with fame	
तत्त्वज्ञानम्	वास्तविकं ज्ञानम्	यथार्थ ज्ञान	Real knowledge	

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखन्तु
प्रच्छन्नगुप्तम्	आवृतं रक्षितं च	ढँका हुआ और सुरक्षित	Covered and concealed	
भोगकरी	भोग्यवस्तुनां प्रदात्री	सुख-सुविधाओं को देने वाली/भोग्य वस्तुओं को देने वाली	That which gives materialistic pleasure	
यशःसुखकरी	या कीर्तिं सुखं च ददाति	ख्याति तथा सुख देने वाली	That which gives fame and happiness	
विदेशगमने	अन्यदेशेषु भ्रमणसमये	विदेश जाने पर	While travelling other places	
परा	श्रेष्ठा	श्रेष्ठ	Great	
विद्याविहीनः	ज्ञानरहितः	विद्या-रहित	Devoid of education	
पन्थाः	मार्गः	पथ	The way / Route / Road	
कन्था	पुरातनवस्त्रैः निर्मितम् आस्तरणम्	जीर्ण-शीर्ण वस्त्रों से बनी मोटी चादर	Rug made from rags	
वित्तम्	धनम्	धन	Money	
सौख्यम्	सुखम्	आनन्द	Happiness	
ध्रुवम्	स्थिरम्	निश्चित	Certain	
समाचरेत्	करणीयम्	करना चाहिए	Should do	
अनिवार्यम्	अत्यन्तम् आवश्यकम्	अत्यन्त आवश्यक	Mandatory	
ताराणाम्	नक्षत्राणाम्	नक्षत्रों का	Of the stars	
भूषणम्	अलङ्कारः	आभूषण	Ornament	
सुमम्	कुसुमम्	पुष्प	Flower	
चोरहार्यम्	चोरेण हरणयोग्यम्	चोर के द्वारा हरण योग्य	Can be stolen by thieves	

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थ लिखन्तु
राजहार्यम्	शासकेन हरणयोग्यम्	राजा के द्वारा हरण करने योग्य	Able to be grabbed by Kings	
वितरणेन	सर्वेभ्यः प्रदानेन	बाँटने से	By distribution	
भ्रातृभाज्यम्	भ्रातृ-भगिनीषु विभाजनयोग्यम्	भाई-बहनों में बाँटने योग्य	Fit to be distributed amongst siblings	
भारकारि	भारभूतम्	भार स्वरूप	Heavy	
व्यये कृते	यदि व्ययः क्रियते	खर्च करने पर	By spending	
विद्याधनम्	विद्यानामकं धनम्	विद्या रूपी धन	Wealth in the form of knowledge	
सर्वधनप्रधानम्	सर्वेषु धनेषु मुख्यम्	सभी प्रकार के धनों में प्रमुख	Most important amongst all kinds of wealth	

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. अधः प्रदत्तानां प्रश्नानाम् एकपदेन उत्तरं लिखन्तु —

(क) विद्याहीनाः कीदृशाः किंशुकाः इव न शोभन्ते ?

.....

(ख) धीमतां कालः कथं गच्छति ?

.....

(ग) केषां कालः निद्रया कलहेन वा गच्छति ?

.....

(घ) खलस्य विद्या किमर्थम् ?

.....

(ङ) सज्जनस्य विद्या किमर्थम् ?

.....

(च) चन्द्रः केषां भूषणम् अस्ति ?

.....

(छ) सर्वधनप्रधानं किम् ?

.....

२. अधः प्रदत्तानां प्रश्नानां पूर्णवाक्येन उत्तरं लिखन्तु—

- (क) निर्गन्धाः किंशुकाः इव के न शोभन्ते ?
(ख) मूर्खाणां कालः कथं गच्छति ?
(ग) दुर्जनः विद्यायाः धनस्य शक्तेः च उपयोगं कथं करोति ?
(घ) कीदृशाः मनुष्याः भुवि भारभूताः भवन्ति ?
(ङ) शनैः शनैः कानि साधनीयानि ?

३. उचितान् वाक्यांशान् परस्परं संयोजयन्तु—

(क)

- तदा वृत्तिश्च कीर्तिश्च
- खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्
- शनैर्विद्या शनैर्वित्तं
- विद्याहीना न शोभन्ते
- न चोरहार्यं न च राजहार्यम्
- विद्या राजसु पूज्यते
- अतो धर्मार्थमोक्षेभ्यः

(ख)

- पञ्चैतानि शनैः शनैः
- निर्गन्धा इव किंशुकाः
- यदा विद्या भवेत्तव
- न भातृभाज्यं न च भारकारि
- ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय
- विद्याभ्यासं समाचरेत्
- न हि धनम्

४. उदाहरणानुसारम् अधः रेखाङ्कितानि पदानि आश्रित्य प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु—

- (क) राजा पृथिव्याः भूषणं भवति। — राजा "कस्याः" भूषणं भवति ?
- (ख) साधोः विद्या ज्ञानाय भवति। — ..... विद्या ज्ञानाय भवति ?
- (ग) विद्या गुरुणां गुरुः। — विद्या ..... गुरुः ?
- (घ) ते मर्त्यलोके भुवि भारभूताः भवन्ति। — ते मर्त्यलोके भुवि ..... भवन्ति ?

- (ड) विद्याहीनाः न शोभन्ते। - ..... न शोभन्ते?
- (च) सर्वस्य लोचनं शास्त्रम्। - सर्वस्य लोचनं .....?
- (छ) विद्या राजसु पूज्यते। - ..... राजसु पूज्यते?
- (ज) काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम्। - ..... धीमतां कालो गच्छति?

५. मञ्जूषातः समुचितानि पदानि स्वीकृत्य रिक्तस्थानानि पूरयन्तु —

रक्षणाय, मदाय, विवादाय, परिपीडनाय, ज्ञानाय, दानाय

सज्जनस्य

दुर्जनस्य

शक्तिः .....

शक्तिः .....

विद्या .....

विद्या .....

धनम् .....

धनम् .....

६. उदाहरणानुसारम् अधोलिखितानां पदानां विभक्तिं वचनं च लिखन्तु —

- यथा – ताराणाम् - षष्ठी विभक्तिः बहुवचनम्
- (क) विद्याम् - .....
- (ख) धनस्य - .....
- (ग) कलहेन - .....
- (घ) नराणाम् - .....
- (ङ) मर्त्यलोके - .....
- (च) ज्ञानाय - .....
- (छ) राजसु - .....

योग्यताविस्तरः

विद्यायाः सन्दर्भे श्लोकाः

नास्ति विद्यासमो बन्धुर्नास्ति विद्यासमः सुहृत् ।
नास्ति विद्यासमं वित्तं नास्ति विद्यासमं सुखम् ॥
विद्याभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ।
अहिंसा गुरुसेवा च निःश्रेयसकरं परम् ॥
ज्ञातिभिर्वण्ट्यते नैव चोरेणापि न नीयते ।
दाने नैव क्षयं याति विद्यारत्नं महाधनम् ॥

विद्या इति शब्दस्य रूपाणि

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमाविभक्तिः	विद्या	विद्ये	विद्याः
द्वितीयाविभक्तिः	विद्याम्	विद्ये	विद्याः
तृतीयाविभक्तिः	विद्यया	विद्याभ्याम्	विद्याभिः
चतुर्थीविभक्तिः	विद्यायै	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः
पञ्चमीविभक्तिः	विद्यायाः	विद्याभ्याम्	विद्याभ्यः
षष्ठीविभक्तिः	विद्यायाः	विद्ययोः	विद्यानाम्
सप्तमीविभक्तिः	विद्यायाम्	विद्ययोः	विद्यासु
संबोधनम्	(हे) विद्ये !	(हे) विद्ये !	(हे) विद्याः !

परियोजनाकार्यम्

- क, त, व, म, य इति पञ्चभिः वर्णैः श्लोकान् सङ्गृह्य स्फोरकपत्रे लिखन्तु, शिक्षकस्य अनुमत्या कक्षाभित्तिषु स्थापयन्तु ।
- यथा अस्मिन् पाठे अन्त्याक्षरीश्लोकाः दत्ताः सन्ति तथैव विविधस्रोतोभ्यः (ग्रन्थालयः, अन्तर्जालम्, अध्यापकाः, मित्राणि इत्यादिभ्यः) सुभाषितानि चित्वा अन्त्याक्षरीक्रमेण लिखन्तु ।

कार्यकलापः

१. पदान्त्याक्षरी क्रीडा ।

कक्षायां पदान्त्याक्षरीं क्रीडन्तु। यथा –

प्रथमः छात्रः – रामः (‘म’कारः अन्तिमवर्णः)

द्वितीयः छात्रः – मानवः (‘व’कारः अन्तिमवर्णः)

तृतीयः छात्रः – वनम् (अत्र ‘न’कारः अन्तिमवर्णः)

चतुर्थः छात्रः – नकुलः (एवमेव अग्रे क्रीडा भविष्यति)

वस्तुतः वनम् इति पदस्य अन्ते ‘म्’ वर्तते। यदा पदस्य अन्ते ‘म्’-वर्णः, विसर्गः, अनुस्वारः वा भवति तदा ‘म्’-वर्णात्, विसर्गात्, अनुस्वारात् च पूर्वस्थं व्यञ्जनवर्णं स्वीकृत्य एव अग्रिमं पदं वक्तव्यम्।

२. क्रियापदानां स्मरणक्रीडा ।

छात्राः क्रियापदानां स्मरणक्रीडां कर्तुं शक्नुवन्ति। यथा –

प्रथमः छात्रः – गच्छति

द्वितीयः छात्रः – गच्छति पठति

तृतीयः छात्रः – गच्छति पठति लिखति

चतुर्थः छात्रः – गच्छति पठति लिखति नयति

(प्रथमः छात्रः यत् क्रियापदं वदति द्वितीयः छात्रः तत् क्रियापदम् उक्त्वा द्वितीयं नूतनं क्रियापदं वदति। तथैव तृतीयः छात्रः प्रथमं द्वितीयं च क्रियापदम् उक्त्वा नूतनं क्रियापदं वदति। एवमेव ‘क्रियापदानां स्मरणक्रीडा’ अनुवर्तते।)

३. वर्णलेखन्या अधोलिखितं श्लोकं पूर्यन्तु—

क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।

क्षणे नष्टे कुतो विद्या कणे नष्टे कुतो धनम् ॥

